

HET GEHEIM VAN ERASMUS

A bronze statue of Erasmus of Rotterdam is the central focus, shown from the chest up, wearing a white cap and holding a large open book. The statue is set against a background of a stained glass window with various religious figures, including a woman in a red robe and a man in a red robe. The lighting is warm and dramatic, highlighting the texture of the bronze and the colors of the glass.

MAURITS TOMPOT &
INES VAN BOKHOVEN

MOZAIEK • ROMAN

Maurits Tompot & Ines van Bokhoven

Het geheim van Erasmus

*Het is erg om bedrogen te worden,
maar het is nog erger niet bedrogen te worden.*
(Desiderius Erasmus, in *De Lof der Zotheid*)

Tweede druk

Uitgeverij Mozaïek, Zoetermeer

1466

Proloog

Margaretha liep door de lange Sint-Jan, Geeraerts Sint-Jan; de kerk was verlaten. Alle kaarsen waren ontstoken op de standaarden en aan de koperen kronen. Ze wierpen spookachtig flakkerende gele vlekken op de vloer voor haar en leken haar de weg te wijzen door het stille, stenen gebouw. Terwijl ze liep zag ze vanaf de gebrandschilderde glazen de heiligen fronsend op haar neerkijken. Ze legde haar handen beschermend over haar buik, bang dat de strenge gezichten het ongeborn kind nu al zouden vervloeken vanwege háár zonde. Hún zonde.

Ze liep naar het altaar van de heilige Gertrudis, de maagd die liever het klooster inging dan met een edelman te trouwen, en ontstak twee kaarsen. Ze keek op naar het glas boven het altaar, dat een dooptafereel voorstelde. De afbeelding werd gedomineerd door een groot doopvont, waar een groepje mensen omheen stond. Aan de linkerkant zag ze een jonge edelman, een kind haast nog, met een zalfbus in de ene hand en een schenkan in de andere. Aan zijn riem hing een groot, dreigend zwaard. Aan de andere kant van de doopvont stond een vrouw met een nonnenkap, die een zuigeling boven het

water hield. Naast haar stond een man, zijn muts eerbiedig in zijn hand; aan haar andere kant stond een jonge vrouw die liefdevol naar de zuigeling keek. Ook Margaretha keek, niet in staat haar ogen los te maken van het mollige, pasgeboren kind dat zijn handjes uitstreekte naar het glazen wijwater.

Plotseling doofden alle kaarsen in de kerk, één voor één. Schaduwen en duisternis rolden als een zwarte golf op haar af. Alleen de kaarsen die ze zojuist had aangestoken bleven branden en vormden een beschermende cirkel van licht om haar heen. In het glas kwamen de figuren tot leven: de jonge edelman wees naar het water in de vont en daarna naar de vrouw met de zuigeling. De vrouw knikte instemmend, boog zich voorover en liet, bijna achteloos, het kind in het wijwater glijden. Margaretha strekte haar armen uit, een stemloze kreet van angst verliet haar mond. Ze hoorde het kind huilen en hilde met hem mee, terwijl hij zijn gezicht naar haar toe draaide voordat hij langzaam onder het wateroppervlak verdween. Geschrokken sloeg ze haar handen voor haar ogen, wilde het niet meer zien. Want het gezicht, dat de zuigeling naar haar toe had gedraaid, was het gezicht van Geeraert geweest...

Ze hoorde een krassend geluid en haalde haar handen weer voor haar ogen weg; het tafereel op het glas was nu volledig veranderd. Ze zag een man achter een schrijftafel, zijn pen krassend op het papier, en zag tot haar ontsteltenis hoe er bloed opwelde uit zijn inktpot op de rand van de schuine lessenaar. Het druppelde eerst over de rand van het smalle, hoge potje; maar al snel werd het een stroompje, toen twee, en toen golfde de dikke rode massa over de achterkant van de lessenaar naar beneden en vormde een grote plas om de voeten van de schrijvende man. Hij leek zich er niet van bewust te zijn, maar schreef ijverig door, zijn veer steeds weer in de bloedende pot dopend.

Toen de stroom eindelijk ophield kwam er een zwarte pluim uit het potje walmen. De pluim werd langzaam een

wolk in de vorm van een zwaard, het zwaard van de jonge edelman, dat zich op Margaretha's gezwollen buik richtte. Haar ijselijke schreeuw van pijn weergalmde door de duistere kerk en deed de heiligen op de glazen opkijken.

Toen ze ontwaakte was de pijn er nog steeds. Ze voelde dat het beddengoed bij haar benen doorweekt was en een panisch gebed kwam in haar op: 'O God, niet hier, niet nu...'

'Margaretha?'

Haar zuster Elisabeth, die naast haar sliep, zat geschrokken overeind in de bedstee. Ook zij zag hoe nat het bed was.

'Greteke! Je water is gebroken!'

Margaretha sloot haar ogen weer en wachtte tot de pijngolf was weggetrokken. Maar ze maakte zich vreselijk ongerust: dit was helemaal verkeerd. Dit kind was in alle opzichten te vroeg.

Over een paar dagen had ze met haar zuster willen vertrekken naar Rotterdam, naar haar moeder, om daar in alle rust te bevallen van haar tweede kind, dat nog zeker een maand op zich had moeten laten wachten. Ze had al veel eerder willen vertrekken, maar de kleine Pieter was ziek geworden en zo was alles uitgesteld. En hier, in Gouda, had ze haar kind niet willen krijgen – niet met alle geruchten die de ronde deden.

Haar zuster was de bedstee uitgegaan. Ze porde de gloeiende kolen in de haard op om het vuur weer aan te krijgen en stak een paar olielampjes aan. Ze begon zich aan te kleden.

'Ik ga de vroedvrouw halen,' zei ze. Haar ongeruste blik gleed van de bedstee naar het venster, waar de ijsskoude herfstregen tegenaan sloeg in een felle oostenwind. 'Ik ben zo terug.'

'Nee!' riep Margaretha. 'Haal Geeraert!' Ze beet haar lippen op elkaar in een nieuwe pijngolf en keek wanhopig naar haar zuster. 'Waarschuw hem, alsjeblijft...' kreunde ze.

Elisabeth ging op de rand van de bedstee zitten en streek haar zusters lokken van het bezwete voorhoofd.

‘Meisje, ik *moet* de vroedvrouw eerst halen,’ zei ze sussend. ‘Maar als ik haar hierheen heb gestuurd ga ik meteen naar het priesterhuis, dat beloof ik.’

Margaretha knikte. Maar toen Elisabeth wilde opstaan greep ze nog even haar rokken vast en zei tussen haar opeengeklemd tanden: ‘Vergeet niet dat ze daar denken dat ik zijn zuster ben... Vergeet dat niet, Liesken!’

Elisabeth sloeg haar mantel om en zei glimlachend: ‘Ik weet het, Greteke.’

Ze haastte zich de deur uit.

Deel 1

Dirck Pietersz. Crabeth
(Anoniem, 17e eeuw, olieverf op paneel, 58 x 50, archief St.-Jan)

1552

1

Walram blies in zijn verkleumde handen en trok zijn mantel wat dichter om zich heen. De wind was hard, hier boven op de toren, en ijskoud. Zijn jongere maat, Geurt, leek er weinig last van te hebben: ondanks de harde wind stond hij kalm over de muur van de ommegang naar beneden te kijken. Onder aan de voet van de klokkentoren strekte, aan de ene kant, Gouda zich uit – een vredig panorama van kleine huizen en rode daken, nu en dan zichtbaar in het maanlicht dat door de langsja-gende wolken brak. Aan de andere kant lag het lange schip van de Sint-Janskerk.

‘Mijn vingers vallen er zowat af,’ mopperde Walram tegen Geurt. ‘Ellendige oostenwind!’

Geurt lachte. ‘Je wordt oud, Walram!’

‘Huh,’ zei de oudere wacht schamper. ‘Mijn grootmoeder zaliger zei dan altijd: dat mag ik hopen!’

Hij trok de kraag van zijn mantel nog verder omhoog en niesde.

‘Nog steeds verkouden?’ vroeg Geurt medelevend. Walram knikte.

‘En deze ijswind helpt niet,’ zei hij erbij. Hij snoot zijn neus luidruchtig, maar zijn getoeter werd plotseling overstemd door hard gerommel. Walram keek op van de bonte zakdoek.

‘Wat was dat?’ vroeg hij aan Geurt. De jonge wacht keek naar de lucht.

‘Het klonk als onweer,’ zei hij. ‘Maar dat lijkt me...’

Hij onderbrak zijn zin toen in het oosten een heldere bliksemschicht langs de hemel flitste, vrijwel meteen gevolgd door knallen.

‘Het komt wel verrekt snel deze kant op,’ zei Geurt. Hij bleef onafgebroken naar de oostelijke hemel kijken. Walram stond al bij de torendeur, klaar om de noodklok te luiden. Een nieuwe flits, gevolgd door een daverende slag, deed hen beiden zowat opspringen van schrik. De storm trok geweldig aan en het begon plotseling hard te hagelen.

‘Wat is dit voor weer?’ schreeuwde Geurt in de wind naar Walram, terwijl hij met zijn handen beschermend op zijn hoofd naar de deur liep. Een nieuwe onweersslag deed hem geschrokken ineen krimpen – het leek nu recht boven de stad te hangen.

Walram was al in de toren, op weg naar de noodklok die een halve verdieping lager lag, op de voet gevolgd door Geurt. Buiten hoorden ze de donderslagen elkaar steeds sneller opvolgen; en toen hoorden ze een explosie, recht boven zich. Ze voelden de toren onder hun voeten schudden en roken allebei de sterke schroeilucht die naar beneden kwam waaien. Walram keek omhoog en slaakte een rauwe kreet. Een dikke balk kwam recht op hen af. De splinters staken uit het deel waar hij was afgebroken; aan de andere kant rookte de balk. Terwijl Walram in een reflex bukte en zich trachtte te verschuilen onder zijn armen, wist hij dat het een blikseminslag geweest moest zijn. En zelfs in die ene tel die hij nog had, gingen zijn gedachten uit naar de stad:

Als dat maar geen brand wordt...

De volgende tel werden Geurt en hij verpletterd onder de balk die daarna, overdwars geklemd, tot rust kwam in de toren.

De wachters waren op slag dood.

Heel Gouda had de inslag gehoord en gevoeld. Dirck Crabeth, de glasschilder, had het zelfs zien gebeuren. Hij had het onweer ook aan horen komen en was bezorgd naar het raam van zijn atelier gelopen. Het atelier, dat hoger lag dan de werkplaats, had een ruim uitzicht over de daken van de stad. De toren van de Sint-Jan stak overal bovenuit en Dirck had dan ook haarscherp, als bij klaarlichte dag, gezien hoe de bliksem in de spits van de toren sloeg en hoe het direct begon te branden. Hij aarzelde geen moment, maar vloog de trap af.

Zuyvert, de koster, was met zijn drie zoons als eerste ter plekke. Maar er was al snel een menigte poorters op de been, gewapend met leren brandemmers, klaar om te blussen. Iedereen keek en wees naar het grote gat in de appel van de toren, waar nog maar kleine vlammen uitkwamen. Niemand maakte zich illusies. Men luisterde naar de burgemeesters, die instructies gaven om wakken te slaan in het water van de Haven en een keten te vormen van poorters met emmers. Maar het werd stil toen de zoons van Zuyvert de verminkte lijken van de twee wachters de toren uitdroegen. Er ging een ontstelde schok door de menigte toen men de lijken zag. Dirck Crabeth, die één van de kerkmeesters van de Sint-Jan was, sloeg zijn handen voor zijn mond in afschuw: de lichamen van de mannen waren bijna onherkenbaar door de dikke balk die op hen was geland. Een vrouw, jong en hoogzwanger, kwam huilend naar voren. Ze rende op de lijken af, die weg werden gedragen naar het Catharina Gasthuis.

‘Geurt!’ gilte ze en wierp zich hysterisch op het lichaam van haar man. ‘Geurt! Nee!’

Ze keek vol afgrijzen naar haar handen, waarmee ze haar man had vastgepakt: ze zaten onder het bloed. Ze krijste en blééf maar naar haar handen kijken.

De pastoor van de Sint-Janskerk, Johannes 't Sanctius, was inmiddels ook aangekomen. Hij liep direct naar de jonge vrouw en draaide haar hoofd sussend weg van het bebloede lijk.

'Kom,' zei hij, 'geef me je handen, dan veeg ik ze schoon... zo.' Met zijn gewaad veegde hij het bloed van haar handen. De vrouw leek wat te kalmeren, al hilde ze nog steeds hevig. Maar er was geen tijd om haar te troosten; er moest geblust worden. Jammerend liep ze met de mannen mee die de lijken wegdroegen, terwijl de poorters de eerste emmers water aan elkaar doorgaven. De pastoor bleef bij de brand: het was *zijn* kerk.

Het onweer leek af te drijven en ook de hagelbui nam geleidelijk af, maar de wind blies in al z'n felheid door. Het wakkerde de kleine vlammen aan, boven in de toren; nog voordat de eerste emmers de deur naar de wenteltrap hadden bereikt brandde de hele spits als een fakkel. Dappere mannen durfden met die emmers de trappen op, naar de brand toe...

De hitte van de uitslaande vlammen deed het lood op het dak van de toren smelten en in de harde wind spetterde dat naar beneden, boven op de rij van de waterdragers. Hun wollen mantels, die niet bestand waren tegen de gloeiend hete druppels, waren de enige bescherming die ze hadden terwijl ze verbeterden doorgingen met water sjuouwen.

't Sanctius zag een man lopen, zijn armen verblind voor zich uitgestrekt terwijl hij schreeuwde van de pijn: hij had het lood in zijn gezicht gekregen en was ernstig verbrand. De oude pastoor ving hem op voordat hij inzakte en sleurde hem weg van de brandende toren.

'Help me!' riep hij in het rond. Twee vrouwen kwamen aanhollen en hielpen de pastoor de man op de grond te leggen. 't Sanctius knielde, sprak haastig wat zegenende woorden en stond toen op om anderen te helpen; de beide vrouwen ontfermden zich over de gewonde.

Dirck Crabeth had zich aangesloten in de rij van de doorgevers. Zonder ophouden gaf hij volle emmers af en pakte lege weer aan. Hij was inmiddels doorweekt en ijskoud van het klotsende water, zijn handen en voeten volkomen gevoelloos. Maar hij besteedde er geen aandacht aan. Er was geen tijd.

Om tien uur begon er een spookachtig gebeier uit de toren te komen: het mechaniek van het uurwerk was blijkbaar nog niet verbrand. Het gaf de poorters energie – als dat nog werkte, viel de brand misschien wel mee. Met hernieuwde hoop werden de emmers doorgegeven.

Een lang uur blussen later, om elf uur, sloeg het uurwerk weer, maar de hoop was inmiddels een stuk kleiner: de blussers op de wenteltrap in de toren moesten steeds verder afdalen. Nu het dak volledig was verbrand, had de wind vrij spel. Gevaarlijk razend werden de vlammen naar beneden geblazen, naar de blussende mannen toe die uiteindelijk maakten dat ze wegwamen.

En het vuur bleef maar aanwakkeren en zich verspreiden, tot wanhoop van de poorters die niets anders konden dan blussen en bidden: als de brand uit zou slaan naar de rest van de stad zou heel Gouda wel eens in vlammen op kunnen gaan vannacht...

Om middernacht begaven de klokkenstoelen het. Met een geweldig geraas stortte, bij de derde slag, de grote klok naar beneden en sleurde de kleinere klokken mee in haar val. Ze sloegen op het stenen gewelf aan stukken.

De poorters waren onthutst na de vreselijke klappen, die alleen maar verdere ramspoed leken te voorspellen. Ook Dirck Crabeth kwam een moment hijgend op adem en keek in ontzetting naar de toren die nu vrijwel geheel in brand stond.

‘Goede God,’ bad hij hardop, net als vele anderen om hem heen, ‘spaar onze kerk, spaar onze stad!’

In de kerk zaten grote, gebrandschilderde glazen. Brand in de kerk zouden ze niet overleven: de hitte zou het glas naar

buiten blazen. Maar het was niet meer te voorkomen dat de brand oversloeg naar het schip, ondanks de oostenwind. Het razende vuur in de toren had zich een weg de kerk in weten te vreten: van binnenuit vatte het schip vlam en al snel kwamen de eerste vlammen door het houten gewelddak heen, vanwaar het zich over het hele gebouw verspreidde.

't Sanctius besepte dat de Sint-Jan niet meer te redden was. Hij dacht aan alles wat nog in de kerk stond: de offerblokken, monstransen, kelken, kandelaars, relikwiekastjes, misboeken, blakers...

Hij was de eerste die het brandende schip in rende, naar het volk roepend: 'Red wat er te redden valt!' Tientallen poorters volgden hem. Ook Dirck Crabeth ging achter de pastoor aan: bij verschillende altaarstukken in de kerk hingen houten zijluiken die zijn vader had beschilderd. Als hij de glazen niet kon redden, kon hij op zijn minst trachten die luiken naar buiten te krijgen. Maar meteen bij binnenkomst kreeg Dirck een zware, verzilverde miskelk in zijn handen geduwd door 't Sanctius.

'De miskelk van Jacoba van Beieren,' zei hij er haastig bij. 'Voorzichtig ermee!'

Dirck trok zijn muts, die hij tijdens het blussen had afgedaan, onder zijn riem vandaan en wikkelde de kelk er behoedzaam in. In een waas van angst en ongeloof liep hij ermee naar buiten, waar de schout, Floris van Assendelft, haastig een paar karren had laten halen. Zo snel als maar kon werd de boedel van de Sint-Jan uit het brandende schip gehaald en op de karren geladen; mocht het ergste gebeuren en de hele stad vlam vatten, dan zouden deze karren snel buiten de stadspoorten kunnen zijn.

Dirck gaf de kelk aan de schout en holde toen weer terug de kerk in om nog meer te versjouwen voordat het te laat was. Maar terwijl hij bezig was de zijluiken te demonteren, werd hij plotseling sterk overvallen door een sterk gevoel dat dit niet echt was. Het leek allemaal een droom, een nachtmerrie

waarin hij het lawaai om zich heen hoorde en de hitte van het vuur op zijn huid kon voelen en het toch niet werkelijk waarnaam. Hij zag zijn eigen handen, die druk doende waren met de luiken, en herkende ze bijna niet. De tijd leek te stoppen, alles om hem heen leek te vertragen en hij wist al bijna niet meer wat hij hier eigenlijk deed...

Een vlamrende balk die suizend uit het gewelf vlak naast hem neerstortte haalde hem uit zijn hypnose. Hij voelde de rondvliegende vonken door zijn kleren heen schroeien en hem verbranden. Hij wierp nog een laatste, spijtige blik op het luik dat hij had willen redden en rende voor zijn leven.

Vaders werk, voor eeuwig verloren...

Buiten was de hele omgeving van de kerk helder verlicht, zó groot waren de vlammen die nu uitsloegen. Dirck hoorde luid glaserinkel: het eerste gebrandschilderde glas vloog in scherven naar buiten. Mensen zochten een veilig heenkomen, weg van de andere glazen die naar buiten werden geblazen, weg van het rondvliegende, messcherpe glas.

‘Ga naar huis!’ schreeuwde ’t Sanctius. ‘Probeer de stad te redden door uw woningen nat te houden!’

Het was onnodig: iedereen zag dat de brand onhoudbaar was. Maar Dirck dacht aan de bevroren grachten, het water verscholen onder een dikke laag ijs. Hij veegde met zijn mouw over zijn ogen. Hij zag de brandblaren op zijn handen en de rook die uit grote gaten in zijn kleren kwam. Hij moest naar huis, naar Jutgen!

In zijn haast om thuis te komen merkte Dirck de regen eerst niet op; pas toen hij de Markt overstak en de regen overgang in een stortbui, viel het hem op. Terwijl Gouda langzaam nat werd en de poorters de regen verheugd en dankbaar neer zagen komen, ging de bui over in een ware wolkbreuk. In een mist van zware, dikke regendruppels kwam het ijsskoude water naar beneden storten, boven op de stad. In luttele ogenblikken was Gouda veranderd in een modderpoel, terwijl er

vanaf de kerk een dikke mist zich in de straten begon te verspreiden door het regenwater dat verdampte in de hitte van de brand.

Dirck spreidde zijn armen uit, hief zijn besmeurde gezicht op naar de hemel en lachte.

Tergouw is gered! De kerk is verloren, maar de stad is gered...

De kroniekschrijvers zouden het later vol ontzag opschrijven, want de stad bleef gespaard door zoveel hemelwater dat er in de Krimpenerwaard een ware vloed ontstond...

2

Bij het ochtendgloren liepen de poorters van Gouda uitgeput tussen de zwartgeblakerde en smeulende resten van wat eens hun fiere Sint-Jan was. Alleen de buitenmuren en een twaalfstal pilaren waren overeind gebleven, de rest was volledig verloren gegaan.

Dirck, die met een onthutste Jutgen naast zich rondkeek, zag Boudewijn, de klokkensteller. Bij de puinhopen van de toren stond hij te treuren, een verslagen blik in zijn ogen. Dirck en Jutgen liepen naar de hoofdschuddende man toe.

‘Het is onbegrijpelijk, Dirck,’ zei Boudewijn. Hij was de hele nacht op geweest: zijn handen en gezicht waren nog steeds beroet. ‘Welke God steekt Zijn huis in brand en blust dan tegelijkertijd?’

Dirck keek Jutgen aan; hij wist geen antwoord. Jutgen legde haar hand op de schouder van de man.

‘Het is ondoorgroendelijk, Boudewijn,’ zei ze. ‘Maar zo zijn Gods wegen nu eenmaal.’

Ze klopte hem even bemoedigend op de mouw.

‘Het is eeuwig zonde,’ zei Boudewijn. ‘De enige klok die gespaard is gebleven is Gabriël. Hij is blijven hangen in het galmgat. En denke eens aan al dat prachtige glas dat nu weg is...’

Wat is de relatie tussen de Goudse glazen en Erasmus? Waarom keerde Erasmus zijn geboortestad Gouda de rug toe? In deze spannende roman onthullen Maurits Tompot en Ines van Bokhoven de onbreekbare relatie tussen Gouda en Erasmus, de stad die de grote denker werkelijk voortbracht.

Als de beroemde Goudse glasmaker Dirck Crabeth, kort na de verwoestende brand van de Sint-Janskerk in 1552, in het diepste geheim bij inquisiteur Herman Lethmaet wordt ontboden, vreest hij het ergste. Hij had zich immers verzet tegen de grootse plannen van de vroedschap om van de nieuwe kerk een pronkstuk te maken? Maar de inquisiteur is overtuigd van het bestaan van een onbekend werk van de inmiddels overleden Erasmus, getiteld *Corpus Vitrearum* (Het glazen lichaam). Het document, dat plannen zou bevatten voor gebrandschilderde glazen in de Sint-Jan, moet ergens verborgen zijn... Lethmaet vraagt Dirck het op te sporen en het te gebruiken voor zijn werk aan de nieuwe Sint-Janskerk.

Geholpen door een jonge monnik gaat Dirck op zoek. Het zal een opdracht blijken die niet alleen hem in gevaar zal brengen, maar waarvan de gevolgen de stad zelf zullen doen verscheuren in tweestrijd en verraad...

Maurits Tompot is al vijftienvintig jaar werkzaam in de kosterij van de St.-Janskerk in Gouda. In binnen- en buitenland geeft hij lezingen over de wereldberoemde gebrandschilderde glazen van de Sint-Jan. In deze spannende roman geeft hij zijn vondsten prijs.

Ines van Bokhoven is schrijfster met een speciale interesse voor geschiedenis.

NUR 284/342

ISBN 90-239-9207-5

9 789023 992073